

נר
נשמה

הלכות, תפילות
ומנהגי אבלות
לכלל עדות ישראל

יוסף נועם רימון

תִּכְנֵן הָעֲנִינִים

	חֵלֶק א	הַלְכוֹת אֲבֵלוֹת
3	מְבוּא	הֵיחָס לַמּוֹת
5	פָּרֶק א	דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַפְּטִירָה
5		א. הַתְּכַוֵּנֵנוֹת לַפְּטִירָה
5		ב. מַצְנֵת הַדְּדוּי
7		ג. דִּינֵי הַגּוֹסֵס
7		ד. יְצִיאַת הַנֶּשְׁמָה
9		ה. שְׁמוֹר הַמֵּת וְשִׁפְיַת הַמַּיִם
10	פָּרֶק ב	חִיּוּב אֲבֵלוֹת
10		א. עַל מִי מְחַאֲבָלִים
11		ב. מִי חַיֵּב בְּאֲבֵלוֹת
12	פָּרֶק ג	דִּינֵי הָאוֹנָן
12		א. הָאוֹנָן וְדִינָיו
14		ב. אֲנִיּוֹת בְּשֶׁבֶת וּבְמוֹצָאֵי שַׁבָּת
16		ג. הַשְּׁלֵמַת תְּפִלוֹת וּבְרָכוֹת לְאַחַר הָאֲנִיּוֹת
17	פָּרֶק ד	דִּינֵי הַקְּרִיעָה
17		א. מִדִּינֵי הַקְּרִיעָה
20		ב. קְרִיעָה בְּזִמְנֵים מִיְחָדִים
21	פָּרֶק ה	דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַלְוִיָּה וְהַקְּבוּרָה
21		א. הַהֶסְפָּדִים
22		ב. מְתֵי אִין מִסְפִּידִים
23		ג. הַלְוִיָּה
24		ד. הַקְּבוּרָה וְסִיּוּם הַלְוִיָּה
27		ה. דִּינִים וּמְנַהֲגִים הַשְּׂיָכִים בְּבֵית הַקְּבָרוֹת
30		ו. חֲלִיצַת הַמְּנַעְלִים
31	פָּרֶק ו	דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי בֵּית הָאָבֶל
31		א. תְּחִלַּת הָאֲבֵלוֹת
31		ב. סְדוּר בֵּית הָאָבֶל
33		ג. סְעֻדַת הַבְּרָאָה

- ד. נחום אָבִלִים 34
- ה. תּפִלוֹת בְּבֵית הָאֵבֶל וְדִינֵי תּפִלָּה הַשִּׁיכִים לְאֵבֶל 36
- ו. בְּרֶכֶת הַלְבָנָה 38
- דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי אֲבֵלוֹת בַּשְּׁבֻעָה, בַּשְּׁלֹשִׁים וּבַשָּׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ . . . 39**
- דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַשְּׁבֻעָה 40
- א. הַנְחַת תּפִלִּין 40
- ב. מְלֹאכָה 41
- ג. רְחִיצָה וְסִיכָה 42
- ד. אִפּוּר, תְּכָשִׁיטִים 42
- ה. תּסִפְרֶת, גְּזִיזוֹת צַפְרָנִים 43
- ו. נְעִילַת הַסַּנְדָּל 43
- ז. תּלְמוּד תּוֹרָה 44
- ח. תְּשֻׁמִּישׁ הַמָּטָה 45
- ט. הַסַּח הַדַּעַת, שְׁחֹק, שְׁאִילַת שְׁלוֹם וּמִתְנֹת 46
- י. כּבוֹס, גְּהוּץ, לְבִישׁת בְּגָדִים מְכַבְּסִים אוֹ חֹדְשִׁים, צְחָצוּחַ נְעָלִים . . . 48
- יא. יְשִׁיבָה עַל כֶּסֶּא וּשְׂכִיבָה עַל מִטָּה 49
- יב. יְצִיאַת הָאֵבֶל מִבֵּיתוֹ 50
- יג. הַשְׁתַּתְּפוּת הָאֵבֶל בְּשִׂמְחוֹת 51
- יד. שְׁמִיעַת מוֹסִיקָה 51
- טו. שֶׁבֶת בְּתוֹךְ הַשְּׁבֻעָה 52
- טז. סִיּוּם הַשְּׁבֻעָה וְדִינָיו 55
- יז. הַקָּמַת הַמַּצְבָּה וְדִינָיהָ 58
- דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי הַשְּׁלֹשִׁים 59**
- א. רְחִיצָה, סִיכָה וְאִפּוּר 59
- ב. תּסִפְרֶת וְגִלּוּחַ 60
- ג. נְטִילַת צַפְרָנִים 60
- ד. כּבוֹס, לְבִישׁת בְּגָדִים מְכַבְּסִים אוֹ חֹדְשִׁים, צְחָצוּחַ נְעָלִים 61
- ה. שְׁמִיעַת מוֹסִיקָה 62
- ו. הַשְׁתַּתְּפוּת בְּשִׂמְחוֹת, בְּקוּרֵי חֲבָרִים 63
- ז. שְׁאִילַת שְׁלוֹם וּמִתְנֹת 65
- ח. טִיּוּלִים 67
- ט. שְׁנוּי מְקוֹם בְּבֵית הַכְּנֶסֶת 67
- י. סִיּוּם הַשְּׁלֹשִׁים 69
- דִּינֵי וּמְנַהֲגֵי שָׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ 71**
- א. תּסִפְרֶת וְגִלּוּחַ 71
- ב. בְּגָדִים חֹדְשִׁים 71

72	ג. השתתפות בשמחות, שמיעת מוסיקה וטיולים.	
72	ד. שאילת שלום, שנוי מקום בבית הכנסת.	
72	ה. "הריני כפרת משכבו".	
73	ו. סיום שנים עשר חדש ודיניו.	
74	דיני ומנהגי אמירת קדיש ומעבר לפני התיבה בשנת האבל ...	פרק ח
74	א. חייב אמירת הקדיש.	
76	ב. זמן אמירת הקדיש.	
77	ג. מעבר לפני התיבה.	
79	מנהגי יום השנה (יארצייט)	פרק ט
79	א. גר נשמה.	
80	ב. אמירת קדיש ומעבר לפני התיבה.	
81	ג. עליה לתורה.	
82	ד. תענית.	
83	ה. עליה לקבר, אכרה וסעדה.	
84	ו. מתי יעלו כשאין אפשרות לעלות ביום השנה.	
	דינים נוספים	
86	הפסקת או דחית אבלות על ידי הרגל	פרק א
86	א. דחית האבלות על ידי הרגל.	
87	ב. הפסקת האבלות על ידי הרגל (שבעה ושלושים).	
88	ג. מתי מתר לכבס ולהתרחץ.	
89	ד. מתי מתר להסתפר.	
89	ה. דברים ש הרגל אינו מבטל.	
91	אבלות בימי חג ומועד	פרק ב
91	א. הספדים וקריעה.	
91	ב. סעדת הבראה.	
92	ג. לשמש שליח צבור בתפלה.	
92	ד. סליחות וקמים נוראים.	
94	ה. סכות.	
94	ו. שמחת תורה.	
95	ז. חנכה.	
95	ח. פורים.	
97	ט. פסח.	
98	י. תשעה באב.	
99	הזכרת נשמות	פרק ג
99	א. הזכרת נשמות בשבתות וימות החל.	
100	ב. הזכרת נשמות במועדים.	

102 אַבְלוֹת בְּכֹהֲנִים פָּרָק ד

102 טְמֵאת כֹּהֵן

102 א. אֲשׁוּר טְמֵאָה בְּכֹהֲנִים

103 ב. מְתֵי מִצְוָה עַל הַכֹּהֵן לְהִטְמֵא לְמַת

104 ג. כִּיצַד וְהִיכָן הַכֹּהֵן נִטְמָא.

105 ד. דִּינִים נוֹסְפִים

106 דִּינִים הַשִּׁיכִים בְּתַפְלָה

106 א. נְשִׂיאת כַּפִּים

108 ב. עֲלִיָּה לְתוֹרָה

109 נִשְׂוֹאִין בְּאֶבֶל פָּרָק ה

109 א. נִשְׂוֹאִין וְשִׂדְּוִין בְּאֶבֶל

110 ב. מִתָּה אֲשֶׁתּוֹ אוֹ מִת בְּעֵלָה, מְתֵי מְתָרִים לְהַנָּשֵׂא

נִסְפָּחִים

112 א. הַתְּאַרְגָּנוֹת הַמְּשַׁפָּחָה לְלוּיָהּ וְלִקְבוּרָה

112 א. הַנְּפָקוֹת רְשִׁיּוֹן קְבוּרָה

112 ב. תְּאוּם הַלוּיָהּ וְהַקְּבוּרָה

113 ג. תְּכַנוּן הַלוּיָהּ

115 ב. לְמוֹד הַלְכוּת אַבְלוֹת לְמֵי שְׂאִינוֹ אֶבֶל

חֶלֶק ב בְּרֻכּוֹת, תְּפִלוֹת וְלְמוֹד בְּבֵית הָעֵלְמִין

120 בְּרֻכַת דִּין הָאֻמַּת וְצִדּוֹק הַדִּין פָּרָק א

122 בְּרֻכָּה עַל קְבֻרַי יִשְׂרָאֵל פָּרָק ב

סֵדֵר הָאֲזֻכָּרָה בְּבֵית הָעֵלְמִין בְּסִיּוּם הַשְּׁבָעָה, פָּרָק ג

124 הַשְּׁלֵשִׁים, הַשְּׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ וְיוֹם הַשָּׁנָה (יֶאֱרָצִיט)

125 סֵדֵר הָאֲזֻכָּרָה לְמִנְהַג הָאֲשַׁכְּנָזִים

131 סֵדֵר הָאֲזֻכָּרָה לְמִנְהַג הַסְּפָרְדִים וְעֵדוֹת הַמִּזְרָח

143 סֵדֵר הָאֲזֻכָּרָה לְמִנְהַג הַתִּימָנִים

154 נִסְפָּחִים

154 א. אֶלְפָּא בֵּיתֵא - אוֹתִיּוֹת הַשֵּׁם - תְּהִלִּים קי"ט

159 ב. אוֹתִיּוֹת נְשִׁמָּה - תְּהִלִּים קי"ט

160 ג. רְשִׁימַת פְּרָקוּי מְשֻׁנּוּיּוֹת שְׁנוּהֲגִים לְלַמֵּד בְּיוֹם הַשָּׁנָה

161 ד. אוֹתִיּוֹת נְשִׁמָּה - מְקַנְאוֹת פְּרָק ז

162 מִפְתַּח הָעֵנִיּוּנִים

173 לוח ראשי תיבות

David Lau

Chief Rabbi Of Israel
President of The Chief Rabbinic Council

דוד לאו

הרב הראשי לישראל
נשיא מועצת הרבנות הראשית

בס"ד, ט"ו אייר, תשע"ד
15 מאי, 2014
הסכי- 572 עד

לכבוד

הרב **יוסף נעם רימון** הי"ו

השלום והברכה

קבלתי את החוברת בהלכות אבלות שכתבת. עברתי בין בתריו וראיתי מלאכת מחשבת, בקציר האומר השכלת להביא לפני האבלים את תמצית הלכות האבלות.

תורתנו מקיפה בהנהגותיה את כל הליכות חייו, לכל אירוע מחיי האדם ישנן הגדרים וההלכות כיצד עליו לנהוג. לא בכדי מכונה תורת ישראל - "תורת חיים" היא המלווה את האדם במשך כל ימי חייו, מרגע לידתו ואף לאחר פטירתו.

האבל נושא את אבלותו והוא חייב בשעות קשות אלו לקבל הדרכה כיצד עליו לעבור את אירוע קשה זה. והיות שדיני ומנהגי האבלות מרובים "ונהרא ונהרא כפשטיה", דבר ראוי עשית שבחוברת זו השכלת להביא את השיטות לפי רוב המנהגים המקובלים, ע"מ לסייע לאבל בעת הצורך.

ראוי לזכור שבעת האבלות נאסר על האבלים ללמוד תורה, וחלק מהספרים המצויים בציבור מרחיבים את הנושאים ללומדים, אך אינם מסייעים לאבלים, המבקשים לדעת האם מותר הדבר המסוים או אסור, ונכון עשית כשפירטת בקצרה.

דיני האבלות אינם רק לצורך האבל עצמו אלא נועדו גם לזכות נשמתו של הנפטר. חכמינו ז"ל נתנו לנו את המתכונת כיצד ילווה האדם את קרובו הנפטר כשהדגש הוא על יום הראשון, שלושת הימים הראשונים, שבעת ימי האבלות, שלושים הימים הראשונים ושנה ראשונה ובהמשך החיים כיצד יש להנציח את זכרו.

יתן ה' ויקוצו ישני עפר ונוכה לחזות בימנו בתחיית המתים.

מברוך בכל לב בכל מילי דמיטב

דוד לאו
הרב הראשי לישראל

בית יהב • ירמיהו 80, ירושלים • מיקון • 9136001 • טל': 02-5313191 • פקס: 02-5377872
Beit Yahav • 80 Yirmiyahu St., Jerusalem 9136001, Israel • Tel: 02-5313191 • Fax: 02-5377872
Email: rabbia@rab.gov.il

ההסכמות סודרו לפי סדר קבלתן

בס"ד, כ' סיון תשע"ד
4-1131/ע"ד

דברי ברכה

הובא לפני קונטרס על "הלכות אבלות" אשר חיבר היקר והנעלה, שוקד באהלה של תורה, מזכה הרבים, תהלתו בקהל חסידים, שמו מפארים, שמן תורק שמו, כבוד שם תפארתו, הרב החשוב **יוסף נועם רימון שליט"א**, רב קהילה בקרית מלאכי.

בעברי על הדברים שכתב ראיתי שכתב בטוב טעם ודעת עיקרי הדינים הלכה למעשה כיצד יתנהג ויעשה האדם בשעות קשות כאלה, אשר אין לאדם יישוב הדעת די הצורך להבין ולהשכיל, והמחבר ערכם וסידרם בסדר נכון בשפה קלה וברורה, ואף הוסיף בקונטרס זה תפילות אשככות וכדומה בבית העלמין, איישר חיליה לאורייתא.

ואמנם בהרבה מקומות מן ההלכות נתבארו דינים אלו באורך וברוחב בספר חזון עובדיה הלכות אבלות, והרוצה ללמוד הלכות אלו ביותר עמקות ועיון ילמד גם בספר זה. כי הספר ילקוט יוסף על אבלות יצא לאור בשנת תשמ"ז, ובשנת תשס"ד יצא לאור במהדורא חדשה, בתוספת מרובה, והרבה הלכות המובאים בילקוט יוסף, אין לזה יחס בספרי חזון עובדיה על אבלות. ומרן זיע"א בעת שחיבר את ספרו חזון עובדיה על הלכות אבלות, היה הספר ילקוט יוסף על אבלות מונח על שלחנו, והסתייע ממנו רבות, כפי שאמר לי פה אלא פה, ואם גדול הדור הסתייע רבות מהספר ילקוט יוסף על האבלות, כ"ש שעל כבודו לעיין גם בספר ילקוט יוסף על אבלות, וזה ריות שלך, בבחינת אם חכמת חכמת לך.

והנה לדוגמא בילקוט יוסף (תשמ"ז, חלק ד' דף ר"א), נתבאר, דמי שמת לו מת באדר שנה פשוטה, ושנה שאחריה היא שנה מעוברת, יש לומר קדיש במשך אחד עשר חודש רצופים עד חודש טבת, ובשבוע הראשון של החודש השנים עשר יפסיק לומר קדיש, ויחזור לומר קדיש עד סוף השנים עשר חודש, כי בשנה הראשונה הולכים אחר החודשים ולא אחר תאריך הפטירה. **ונוהגים** לערוך אזכרה במלאת אחד עשר חודש לפטירה, ובסוף י"ב חודש. ובאופן הני"ל אין צריך לחזור ולערוך אזכרה בסוף החודש הי"ג, שהוא יום הפטירה, דבשנה הראשונה אין משמעות ליום הפטירה, אלא לחודשים. וכפי **ברב פעלים** ח"ד (או"ח סימן מא). וכמה אחרונים הסכימו להגרי"ח לענין האזכרה וכו'. וראה בשו"ת דברי בניהו ח"א עמוד קפח, שהביא כמה פוסקים שהורו לעשות האזכרה בחודש הי"ב. וכן הנהיג מרן אאמו"ר זיע"א במלאת י"ב חודש לפטירת אמו הרבנית ע"ה בשנת תשנ"ד, שערך אזכרה במלאת י"א חודש, ובמלאת י"ב חודש לפטירה, ואמר, שהאזכרה ביי"ב חודש היא העיקר. ובחודש הי"ג, שהוא יום הפטירה [כי שנת תשנ"ה היתה שנה מעוברת] לא ערך שום אזכרה. ומכל מקום המחמיר לערוך לימוד גם ביום הפטירה [באופן הנו"ל].

תבוא עליו ברכה. וראה באורך בשו"ת נשמת כל חי חלק א' (חיו"ד סי' עב).

ולענין להפסיק לומר קדיש בחודש הי"א בשנה מעוברת, כן כתב בשו"ת דודאי השדה (סימן מח), דכיוצא בזה אמרו במשנה בבא מציעא (קב). השכיר לו לחדשים ונתעברה השנה, נתעברה למשכיר. ובשו"ת בית יצחק (יורה דעה סימן קנז) כתב, שהגאון מהרש"ק ציוה לבנו ולתלמידו שיאמרו קדיש אחריו י"ג חודש בשנת העיבור. ושיאמרו י"ב חודש קדיש, ובחודש הי"ג יתפללו כשליח צבור. אבל לא יאמרו קדיש יתום, רק הקדיש השייך לשליח צבור. ע"ש. ועל כל פנים מעיקר הדין בשנה הראשונה הולכים אחר החודשים, דכבר אמרו גזרה על המת שישתכח אחר **י"ב חודש**, וכן אמרו משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש, ומכל זה משמע שהעיקר הוא אחר החודשים. ומכל מקום המחמיר לעשות אזכרה גם בחודש הי"ג, תע"ב. והיינו באופן שלא יבוא לידי ביטול תורה.

וראה בשו"ת בייע אומר ח"ט או"ח סי' ק' אות כ' שכתב לעשות האזכרה בסוף י"ב חודש, כמו שנתבאר בילקוט יוסף, וסיים ביביע אומר: וכן אני מורה ובא. וכן פסק ביביע אומר ח"י או"ח סי' נ"ה אות כ"ט. שהלימוד והתענית והדלקת נר נשמה ועוד עושים בסוף י"ב חודש ומי שמחמיר על עצמו גם בחודש הי"ג. תע"ב.

ואולם אחר שנים יצא לאור הספר חזון עובדיה אבלות, ושם בח"ג עמוד רלא כתב אחרת, דגם בשנה הראשונה דנים את האדם ביום הפטירה, ולכן לענין אזכרה יש לעשות אזכרה ביום הפטירה. והרב שדי חמד כתב על ענין התענית שיש להתענות ביום השנה, ואף שלא דיבר על לימוד ואזכרה, מ"מ מהתענית נלמד שכל הענינים שלך יום השנה הנעשים להרבות זכויות לנפטר, יש לעשותם ביום הפטירה שבו דנים את האדם. [נאף שיש לחלק בין תענית שבאה לכפרה ולאזכרה שבאה להרבות זכויות ביום השנה].

בילקוט י" לא יכל לדעת שבעוד מספר שנים מרן זיע"א יכתוב אחרת, הרי בילקוט יוסף הסתמך על הרב פעלים, ועל מה שהנהיג מרן עצמו בשנה הראשונה לפטירת הרבנית ע"ה, ומאיכן לו לדעת שבעוד כמה שנים מרן יחזור בו ויכתוב אחרת.

ועכ"פ העיקר להלכה כמ"ש בחזון עובדיה לעשות האזכרה בחודש הי"ג, אבל תבין מכל זה שהעושה אזכרה בסוף י"ב חודש [כמ"ש ביביע אומר ח"ט וחי"ה הנ"ל], יש לו אילן גדול לסמוך עליו וא"א לומר שהוא טועה.

ולסיום ראיתי לנכון לצטט כאן מה שכתב בספר חסידים (סי' רס"א) בענין הלימוד בהלכות אבלות. וזה לשונו: אהוב לך את המצוה וכו' וראיתי לנכון לצטט כאן מה שכתב בספר החסידים (סימן רסא) בענין הלימוד בהלכות אבלות וזה לשונו: אהוב לך את המצוה הדומה למת מצוה שאין לו עוסקים, כגון שתראה מצוה בזויה או תורה שאין

עוסקין בה, בגון שתראה שבני עירך לומדים סדר מועד, וסדר נשים, תלמוד אתה סדר קדשים. ואם תראה שאין חוששין ללמוד גמרא מסכת מועד קטן, ופרק מי שמתו, אתה תלמודם ותקבל שבר גדול כנגד כולם. כי הם דוגמת מת מצוה שאין לו קוברים. ואהוב אותן מסכתות, ואותן הלכות שבני אדם אין רגילים ללמוד בהם, שזה דומה לאחד שהיו לו בנות ותבעום בני אדם והשיאן להם, ונשארה בת אחת שלא תבעוה להנשא, אמרה לאביה אחייתי יודעות אומנות נקיה מעשה אורג מעשה רוקם, ולכך קפצו עליהן הכל, והיו לאנשים. ולמה נתת לי אומנות שהכל מרחיקין ממנה לארוג בגדי אבל, ותכריכי מתים, אילו היתה אומנותי בבגדי שמחה הייתי נישאת לאיש כחתת מאחיותי. אמר לה אביה, אני משבח אותך שהכל ילכו אצלך, כך אמרה מסכת מועד קטן והדומה לה, רבונו של עולם למה אין עוסקים בי כשאר מסכתות, והקב"ה השיב לה הרי כבר נאמר קהלת (ז ב) טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה, כאשר הוא סוף כל האדם, והחי יתן אל לבו. ועתה למה אומרים שהיא סכנה, לפי שכתוב במשלי (ג יא) ואל תקוץ בתוכחתו, הוא ממהר ולא מדקדק כמו שלומד בשאר מסכתות. ועוד לפי שכל דבר שתופסין אותו בחזקת סכנה, אפילו אינו מקום מסוכן מזיק, לפי שלשון בני אדם ועינם מזוקת, אלא כך יעשה הרוצה ללמוד אותה, יתפלל להקב"ה שלא יארע דבר רע, וגם ילמוד הרב בחשאי ולא יפרסם, ולא יזיק ולא ינוק, אחר שלשון בני אדם ועינם מזוקת, וכתוב בשיר השירים ז ב חמוקי ירכיך כמו חלאים. ועיין בגמרא מועד קטן טו. מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר. ומוקי לה רבינו בדיני אבלות, לפי שתופסין אותן בחזקת סכנה, תחלואי מיתות, כמו מי שמתו ומסכת מועד קטן, יזהיר בסתר ולא ינוק. ועיין בכנסת הגדולה יורה דעה סימן רמה אות ג', שכתב, שהקפידא אך כשלומד בישיבה, אבל כשלומד בפני עצמו אין קפידא כלל, שנאמר ישעיה חבי כמעט רגע עד יעבור זעם.

וברכתי להרב המחבר שליט"א שחפץ ה' בידו יצלח, להגדיל תורה ולהאדירה, באורך ימים ושנות חיים, בטוב ובועימים, ובכל אשר יפנה ישיכיל ויצליח.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

אשר זעליג ווייס

כגן 8

פעה"ק ירושלים ת"ו

טו סב נד

בס"ד

אין יאיר זאמסער איך וואסאל נע זענען על א ניני וואווד"ד זענען
 אמר סער זע רעהר רי ינען נוער הייזן קליטן דע, אריה הווא וייזיל זענע
 בעזע לאכי נאז זענע וואסאל סער זע, זענע זענע יג בעז וואסעה יג באן.
 גענע ג"ס"ן בכהייזע לזענע זענע זענע. גזענע חוקד זענענע
 בכהינ זענע בכהינ לזענע וואסאל סער זענע יג זענע זענע זענע זענע זענע
 זענענע וואסאל.

כ"א יאיר זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע
 זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע
 זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע זענע

ב"ה ונ"ד

חלק א

הלכות
אבלות

מבוא

היחס למות

אלמלא חטא אדם הראשון, לא הייתה כלל מיתה בעולם. לאחר החטא נגזר על האדם שלא יחיה לנצח, וכמו שנאמר (בראשית ג, יט):

"כי עפר אתה ואל עפר תשוב". מה יחס היהדות למות?

למיתה תפקיד חיובי בעולם. הן הנשמה, שהיא חלק אלוהי ממעל, והן הגוף, שמקורו מן האדמה, שבים לצור מחצבתם. שם הם מזדככים ומתעלים לקראת חבורם הנצחי מחדש, עם תחית המתים.

גם אדם הנחשב צדיק גמור, ימות כשאר בני האדם. הסבה לכך היא, שהמיתה נגזרה על כלל בני האדם, בלי קשר למעשיהם. המיתה מסיעת לאדם להגיע למציאות טובה יותר, מציאות שלמה – בה הנשמה תוכל לחיות בצורה טובה יותר עם הגוף. הגוף שעתידי לקום לתחייה, יהיה גוף שונה. הוא יהיה נקי וזך הרבה יותר.

אף על פי שלאחר המות אנו מגיעים לעולם טוב יותר, אנו רוצים מאוד לחיות כאן בעולם הזה, מדוע?

התשובה לכך פשוטה ביותר. אחת התכונות שהקדוש ברוך הוא נטע באדם מעצם בריאתו היא הרצון לחיות. תכונה זו משתפת לכל עולם החי, ואינה מיוחדת דוקא אצל בני האדם.

נתן להוסיף להבנת ערך החיים שני מישורים נוספים:

א. מישור הלכתי – ישנה חשיבות עצומה לשמירת החיים. אסור לקרב בשום צורה שהיא את המיתה¹, וזה נובע מכך ששמירת

1. במקרים מסוימים ניתן למנוע מאדם סובל הנוטה למות דברים מסוימים, כדי שלא ימשך לחיות, וזאת רק בהתייעצות עם רב.

החיים אינה רשות אלא חובה – "על כרחך אתה חי". לכן הצלת חיים דוחה שבת ויום כפור.

ב. מישור רוחני-מחשבתי – תכלית האדם בעולמו מצוות ומעשים טובים, ולתכלית זו יוכל להגיע רק על ידי המשך החיים – "ובחרת בחיים", ברוח ובגשם.

העולם הזה, על אף היותו זמני וחולף, נקרא: "עולם העשייה", ובו ישנה אפשרות לאדם להתקדם מבחינה רוחנית. בעולם הבא, עם כל חשיבותו, אפשרות זו כבר אינה קיימת². תכליתו של העולם הבא היא קבלת השכר.

אף שאנו מבינים שהמוות איננו אבדון, חס ושלום, והנפטר נמצא עתה בעולם אחר שכלו טוב, הפרדה מאותו אדם קשה עלינו. הפטירה, כשמה כן היא – **פרדה**. פרדה מאדם קרוב, אפלו לזמן מועט, קשה, כל שכן כשמדבר בפרדה למשך זמן בלתי מגדר, עד תחית המתים (בתפילה שתהיה בקרוב).

לכן, מחד, אוסרת התורה להתגודד על המת, אך מאידך, לא אסרה לבכות, וכדברי הרמב"ן (דברים יד, א): "אחרי שאתה עם קדוש וסגלת ה'... אין ראוי לכם להתגודד ולהקרח על נפש, ואפלו ימות בנער. ולא יאסר הכתוב הבכי, כי הטבע יתעורר לבכות בפרוד האוהבים".

יש עוד להעיר – **הסבה** שאדם נפטר מן העולם, אינה מחלה, תאונה וכל פיצא בזה. הקדוש ברוך הוא קוצב חייו של אדם, וקובע מתי הוא צריך לסיים את תפקידו בעולם הזה. המחלה, התאונה וכדומה, רק הוציאו אל הפעל את ההחלטה של הקדוש ברוך הוא. הסבה לפטירת האדם בזמן מסוים היא **רצונו של ה' יתברך**. עם כל הקשי בדבר, מצוה עלינו לקבל את גזרתו יתברך.

2. אולם, אמירת קדיש וכיוצא"ב ע"י בניו, מרוממת את נשמת הנפטר גם בעולם הבא.

פרק א

דיני ומנהגי הפטירה

א. התכונות לפטירה

אין להתעסק בהכנות ללויה והקבורה קדם הפטירה¹, אולם, מתר ללמוד סמוך לפטירה את הדינים השייכים לה, שאם לא עכשו אימתי.

בעל מפעל או עסק אחר, שיהיה לו הפסד מרבה אם יסגר אותו בכל שבעת ימי אבלו – רשאי למכרו קדם שגפטר קרובו, עוד בהיותו גוסס, וכך יוכל העסק להמשיך לתפקד בימי האבל. בדיעבד, נתן לבצע את המכירה גם לאחר הפטירה, קדם הקבורה².

דיני האנינות (ראה לקמן פרק ג) חלים רק עם הודע דבר הפטירה, לכן, קדם שיודיעו לקרובים שאינם יודעים על הפטירה, יאמרו להם שמצב החולה מסכן, ועדיף שישתפרו, יתרחצו ויחליפו בגדיהם, שמאחר שעדיין אינם יודעים על הפטירה, מתרים הם בכל אלה³.

ב. מצות הודי

כיון שמצוה על החולה הנוטה למות⁴ להתודות קדם פטירתו, אומרים לו הקרובים הסובבים אותו שיתודה⁵. ויעודדו וינחמו

1. שו"ע ורמ"א שלט, א.
2. ילקו"י טו, ד בשם כמה אחרונים, ודווקא קודם הקבורה, אבל לאחריה כבר אי אפשר. ועי' לקמן בדיני השבעה (אות ב) הדין אם לא מכר קודם הקבורה ויש בהשבתת העסק משום דבר האבד.
3. דבר משה יו"ד ח"א עא, נחמו עמי ט, יא, ילקו"י ז, לד, ועי' לקמן פרק ג הערה 13.
4. גם בשבת אומר הנוטה למות וידוי (משנ"ב רפח ס"ק ז וס"ק כב ושעה"צ שם ס"ק כא).
5. הוידוי הוא זכות גדולה לנפטר שיזכה לחיי עולם הבא, ואין להימנע ממנו מחוסר נעימות ומחשש לפגיעה בחולה, וכבר כתב ערוה"ש שלח, א: "ואף שאולי יצטער על ידי זה, מכל מקום אי אפשר לו למות בלא וידוי, דזהו עיקר גדול זכות לנפש להביאו לחיי עולם הבא, וראיה שהרי כל המומתים במיתת ב"ד מתוודים

אותו, ויאמרו לו: הרבה התודו ולא מתו, והרבה שלא התודו מתו, ובשכר שאתה מתודה אתה חי, וכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא.⁶

וזה נסח הוּדוּי⁷:

”מודה/דה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי,
שרפואתי ומיתתי בידך.
יהי רצון מלפניך שתרפאני רפואה שלמה, ואם אמות,
תהא מיתתי בפרה על כל חטאים ועוונות ופשעים
שחטאתי ושעויתי ושפשעתי לפניך, ותן חלקי בגן עדן,
וזבני לעולם הבא הצפון לצדיקים.”

אם אינו יכול להתודות ודוּי זה, אומרים לו לומר ודוּי קצר:
”מיתתי תהא בפרה על כל עוונותי”⁸. ואם אינו יכול להתודות
בפיו בלל, יתודה בלבו.⁹

קודם מיתתו, אף שאין אנו חוששים כל כך לתקנתם, וכל שכן לסתם ישראל.
והמאירי יומא פה, א ד"ה המשנה החמישית, הביאו הביאור הלכה שכת, ד ד"ה
אלא, כתב שהטעם שמותר לחלל שבת כדי להאריך בכמה שעות חייו של גוסס
הוא, כדי שיוכל להתודות.

ופשוט שאם מדובר בחולה במחלה מסוכנת שאינו נוטה למות, אין אומרים לו
להתודות, אלא אדרבה מעודדים ומחזקים אותו, ואין מספרים לו ללא צורך על
מצבו הקשה. ראה ש"ך שלח ס"ק א.

6. שו"ע שלח, א, והוסיף שכל אלו הדברים אין אומרים לחולה בפני עם הארץ, ולא
בפני נשים, ולא בפני קטנים, שמא יבכו וישברו לבו (מדובר בכאלה שאינם יכולים
להתאפק).

וכתב בגשר החיים עמ' מג, שטוב שייטול החולה ידיו ואחר כך יאמר, אם
אפשר: "נשמת כל חי", "אלהי נשמה", "מי אל כמוך נושא עון" וכו', "בידך אפקיד
רוחי, פדיתה אותי ה' אֵל אמת", פסוקי ברכת כהנים, "לישועתך קיויתי ה'", "ה'
אל אמת", "משה אמת ותורתו אמת", "שמע ישראל", "ברוך שם כבוד" וכו'.

7. רמב"ן בתורת האדם עמ' מה, הובא בשו"ע שלח, ב, ויש גם נוסחים מעט שונים
מנוסח זה.

8. רמ"א שם.

9. שו"ע שם. וראה שו"ת לב חיים ח"א סי' י וח"ג סי' קלו, שלכתחילה טוב יותר
להתודות בפה, אולם גם בוידוי בלב יוצא ידי חובה.

ג. דִּינֵי הַגּוּסֵס

נוֹהֲגִים לומר **תַּפְּלוֹת** וּמִזְמוּרֵי תְהִלִּים לִיד מִטָּתוֹ שֶׁל הַגּוּסֵס לְמוֹת¹⁰, וְלִקְרֹאת יְצִיאַת הַנְּשָׁמָה, הַמְנַהֵג לִפְתּוֹחַ אֶת חִלּוֹנוֹת הַחֶדֶר¹¹.
אֵין לַגַּעַת בְּגוּסֵס כָּלֵל, כִּיִּן שֶׁהַדָּבָר עֲלוּל לִקְרַב אֶת מִיתָתוֹ¹². כְּמוֹ כֵּן, אֵין לְהִשְׁאִירוֹ לְבַד בַּחֶדֶר, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִצָּא נַפְשׁוֹ וְהוּא יִחִידִי¹³. וְטוֹב, אִם אֶפְשָׁר, שֶׁיִּהְיוּ עֲשָׂרָה אָנָשִׁים בְּעֵת יְצִיאַת הַנְּשָׁמָה¹⁴.

ד. יְצִיאַת הַנְּשָׁמָה

בְּשַׁעַת יְצִיאַת הַנְּשָׁמָה אוֹמְרִים: **"שָׁמַע יִשְׂרָאֵל"** וכו' (פעם אחת), **"בְּרוּךְ שֵׁם"** וכו' (שלוש פעמים בלחש), **"יְיָ הוּא הָאֱ-לֹהִים"** (שבע פעמים), **"יְיָ מֶלֶךְ, יְיָ מֶלֶךְ, יְיָ מֶלֶךְ לְעוֹלָם וָעֶד"** (פעם אחת)¹⁵.

לְאַחַר יְצִיאַת הַנְּשָׁמָה מְכַסִּים אֶת הַנֶּפֶט בְּסִדִּין¹⁶, וּמִשְׁאִירִים אוֹתוֹ עַל הַמִּטָּה מְבֻלִי שֶׁיִּגְעוּ בוֹ בְּמִשְׁךְ כַּחֲצִי שָׁעָה. אַחַר כֵּן פּוֹשְׁטִים אֶת בְּגָדָיו בְּצוּרָה צְנוּעָה, מְשַׁכְּיָבִים אוֹתוֹ עַל הָרִצְפָּה, מִיִּשְׂרָיִם אֶת גּוּפוֹ,

10. בספר מעבר יבוק הביא את התפילות ומזמורי התהלים שנוהגים לומר, עיי"ש. וכתב בגשר החיים עמ' מה שאם אין די זמן, יאמרו מזמורים: **קכ"א, קל, קל"א** בתהלים, ואחריהם: "יגדל", "אדון עולם", "אנא בכוח", "על כן נקוה". ואם הזמן דחוק, ידלגו על מזמורי התהלים הנ"ל.

11. מעבר יבוק שפתי צדק סוף פרק כו, עיי"ש הטעם.

12. שו"ע שלט, א ושא"פ. כמו כן, **אין לבכות בקול רם** ליד הגוסס, משום שהדבר מצער אותו, ובפרט בזמן יציאת הנשמה. לכן, אם עומדים שם קרובים שאינם יכולים להתאפק מלבכות בקול, טוב להוציאם משם (כ"כ ספר חסידים סי' רלד, וטעמו שעל ידי הצעקה הנשמה חוזרת, וסובל ייסורים קשים, והוא בחזו"ע ח"א עמ' פג בהערה).

13. שו"ע שלט, ד עפ"י הכלבו סי' קיד, וכ"א בספר חסידים סי' תשמב. והטעם לזה, שאם נשאר יחידי - יש לו עוגמת נפש בכך, ומאידיך, אם הקרובים עומדים לידו - יש לו בזה נחת רוח.

14. חכמת אדם קונטרס מצבת משה אות ב, קצוש"ע קצד, ד. ויש להקפיד על פי הסוד **שלא ייצא שום אבר של הגוסס מחוץ למיטה** בזמן יציאת הנשמה. לכן, טוב שיניחו סביב מיטתו כסאות קודם שהתחיל לגוסס. אם הוציא אבר בזמן גסיסתו - אסור להחזירו (כיון שאין לגעת בגוסס כלל), אלא רק יכסוהו בסדין גדול (קונטרס היחיאלי בית עולמים פט"ו, יב).

15. גשר החיים עמ' מה-מו, וכתב שטוב לדקדק שאמירת "שמע ישראל" תהיה **בזמן יציאת הנשמה**.

16. בגשר החיים עמ' מז כתב שמיד אחרי יציאת הנשמה מכסים את פניו בבד לבן,

יָדָיו וּרְגָלָיו, וּמְכוּנִים אֶת רַגְלָיו כַּנֶּגֶד הַיְצִיאָהּ. נוֹהֲגִים גַּם לְהַדְלִיק
נְרוֹת קִיבֵי הַנֶּפֶטָר¹⁷.

יש הנוהגים לומר **צדוק הדין** בקסמוך לפטירה, לאחר שפסו את
הנפט, ויש הנוהגים לאמרו בקסמוך לקבורה¹⁸ (הנוסח מובא בעמוד
120). וְעַיִן בְּהַעֲרָה הַזְּמַנִּים שְׁאִין אוֹמְרִים בְּהֵם צְדוּק הַדִּין¹⁹.

ובעמ' מח כתב שלאחר עשרים דקות שמשאירים אותו על המיטה, מורידים
את בגדיו ומכסים אותו בסדין לבן, ואח"כ מורידים אותו על הארץ. ומה שכתב
שיהיה **לבן**, פשוט שאם אין לבן, יש לכסותו בכל כיסוי שהוא.
אדם שמת בנו או מתה בתו, אל ינשק אותם משום סכנה, כ"כ ספר חסידים סי'
רלו, מעבר יבוק שפת אמת פי"א וקצוש"ע קצז, ז. ועי' פת"ש שצד אות א שכתב
שנראה שדווקא לבנו ולבתו אסור, אבל לשאר מתים מותר. ויש שכתבו שאין
לנשק גם למת אחר, ראה אור החיים על התורה פרשת ויחי נ, א, וכ"פ בנטעי
גבריאל ח"א ד, יז.

17. יש מנהגים שונים במספר הנרות: יש המדליקים **שני** נרות, ויש המדליקים
שבעה נרות, ויש המדליקים **עשרים וששה** נרות (כמניין הוי"ה).

18. בשו"ע שלט, ג כתב שאומרים צדוק הדין עם יציאת הנשמה, אולם מנהג
הספרדים ועדות המזרח שלא לומר צדוק הדין בשעת יציאת הנשמה, אלא
ליד הקבר לאחר הקבורה, ובכל יום מז' ימי האבלות לאחר תפילת שחרית
ומנחה, וכן לאחר לימוד לע"נ המת בבית האבלים, כ"כ בספר נתיבי עם סי' שלט,
ג. ועי' גשר החיים עמ' קמט שכתב שיש נוהגים לומר **צדוק הדין פעמיים**: פעם
אחת בבית אחרי הפטירה או קודם הוצאת המת בשעת ברכת "דיין האמת",
ופעם שנייה אחרי הקבורה. בפעם הראשונה אומרים רק הפסוקים (המובאים
בעמ' 120), ובפעם השנייה אומרים את הנוסח המלא והארוך, עם התפילה של
צדוק הדין [הובא בגשר החיים שם, ועיי"ש הערה 12]. ועי' בטעמי גבריאל ח"א
עח, א שכתב שכיום לא נהגו לומר צדוק הדין עם יציאת הנשמה, אלא לפני
הקבורה או לאחריה, וציין (בסעי' ג) את מנהג ארץ ישראל, וכפי שכתב בגשר
החיים.

19. **בשבת ויו"ט** אין אומרים צדוק הדין, ובשאר ימים שאין אומרים תחנון, נחלקו
הראשונים והאחרונים: י"א שאין לומר (רמ"א או"ח תכ, ב), וי"א שצריך לומר
(שו"ע יוד"ד תא, ו). ולמעשה, דעת הרבה פוסקים (גם ספרדים) לפסוק כרמ"א,
שלא לומר. ובחזו"ע ח"א עמ' צב בהערה כתב שהדבר תלוי במנהג, והוסיף
שבער"ש ועיו"ט לאחר חצות, גם כן נוהגים שלא לומר. בעניין אמירת צדוק
הדין **בלילה** נחלקו המנהגים: האשכנזים לא אומרים (בי" בשם הכלבו, רמ"א
תא, ו, ש"ך שנו"ס"ק ג), והספרדים ועדות המזרח אומרים (שד"ח מע' אבלות
אות ריב, עיקרי הד"ט לו, א).

ה. שְׁמור הַמֵּת וּשְׁפִיכַת הַמַּיִם

מִצְוָה לְשַׁמֵּר אֶת הַמֵּת עַד הַקְּבוּרָה²⁰, וּלְהַעֲמִיד לְיָדוֹ מִי שְׁיִקְרָא תְהֵלִים אוֹ מִשְׁנֵיּוֹת וְכִיּוֹצֵא בָּזֶה²¹. יֵשׁ לְהִשְׁתַּדֵּל שְׁלֹא לְהִשְׁאִיר אֶת הַמֵּת לְבָדוֹ אֶפְלוּ זְמַן מוּעָט, אוּלָם, אִם הַנֶּפֶטָר נִמְצָא בְּחֹדֶר קָרוּר אוֹ בְּאֵרוֹן סָגוּר, מַעֲקָר הַדִּין אֵין צְרִיךְ שְׁמִירָה²².

נִהְיָ לְשִׁפּוֹךְ אֶת הַמַּיִם הַגְּלוּיִים²³ בְּבֵית הַנֶּפֶטָר וּבִשְׁנֵי בְּתִים הַסְּמוּכִים לוֹ מִשְׁנֵי צְדָדָיו²⁴. בְּזִמְנָנוּ, דִּין זֶה אֵינוֹ שְׂכִיחַ כָּל כָּהֵן, מִשּׁוּם שֶׁעַל פִּי רַב הַחֹלִים נִפְטָרִים בְּבֵית הַחֹלִים, וְיֵשׁ לְנַהֵג בֵּין דְּוָקָא אִם נִפְטָר בְּבֵית²⁵. כְּמוֹ כֵן, אִם נִפְטָר בְּשֶׁבֶת אוֹ בְּיוֹם טוֹב, הַמַּיִם לֹא נֶאֱסָרִים²⁶.

יֵשׁ עוֹד לְהַעִיר, שְׁמִים אֵלֶּה אֲסוּרִים אַךְ וְרַק בְּשֶׁתִּיָּה, אוּלָם לְשִׁאֵר תְּשֻׁמֵּי־שֵׁם, כְּגוֹן: נְטִילַת יָדִים, שְׁטִיפַת הַרְצָפָה וְכִיּוֹצֵא בָּזֶה – מִתְּרִים²⁷.

20. רמ"א שעג, ה. ועיי"ש שכתב שגם בשבת צריך שמירה, וכ"פ בילקו"י ח, יד, וראה גם שו"ע שמא, ו. טעמי חיוב השמירה: א. משום כבוד הנפטר, שאם יניחוהו יחידי, נראה כאילו כבר אין להם צורך בו. ב. משום חשש שיגרם לנפטר איזה נזק פיזי. ג. מחשש שיפגעו בו מזיקים, שכיון שנפטר ויצאה נשמתו, כוחות הטומאה מנסים להשתלט עליו.

21. כאשר האונן משמר את המת, מותר לו לומר מזמורי תהלים לעילוי נשמתו, ואפילו קודם חצות הלילה, כ"כ בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' מו אות ב, וכ"פ בחזו"ע ח"א עמ' קכט.

22. ילקו"י ח, יב, וכתב שעפ"י הסוד גם בכה"ג צריך שמירה.

23. מים שבבבוקים וכיוצ"ב - אין צריך לשופכם, כיון שהם סגורים, כ"כ ערוה"ש שלט, ט, גשר החיים עמ' נד בשם האחרונים, חזו"ע ח"א עמ' קז בהערה ונטעי גבריאל ח"א ח, טו. ודלא כנחמו עמי ו, ז שהחמיר.

24. שו"ע שלט, ה. והטעם לזה: א. כדי שיידעו שיש מת במקום שצריך להשתתף בלווייתו, וכדי לא להודיע בפה ולהיחשב מוציא דיבה, מודיעים בצורה זו. ב. משום סכנה, שמלאך המוות מפיל שם טיפת סם המוות. ובבניין רב קומות, ישפכו את המים שתי קומות מעל הדירה ושתי קומות מתחתיה, וכן השכנים שמצדדי (נחמו עמי ו, ב בשם משמרת שלום ש, ל).

25. גשר החיים עמ' נא, שו"ת הר צבי חיו"ד סי' רסא, חזו"ע ח"א עמ' קיב.

26. פת"ש שלט ס"ק ד בשם שו"ת שמש וצדקה חיו"ד סי' לו, חזו"ע שם עמ' קיא.

27. חזו"ע שם עמ' קט ועוד אחרונים.

פָּרָק ב

חַיּוּב אֲבָלוֹת

א. על מי מתאבלים

מי שְׁמַת לוֹ אֶחָד מִשְׁבַּע קְרוֹבִים, שֶׁהֵם: אָב, אִם, בַּעַל אוֹ אִשָּׁה, אָח, אֲחוֹת, בֶּן, בַּת – חַיֵּב לְהִתְאָבֵל עָלָיו¹. מִתְאָבְלִים עַל תִּינוּק שְׁנַפְטָר, וּבִלְבָד שְׁעֵבְרוּ שְׁלֹשִׁים יוֹם מְלִידָתוֹ².
אִין אֲבָלוֹת נוֹהֶגֶת עַל אֶחָד מֵהַקְרוֹבִים הַמְּחַלְל שֶׁבַת בְּפָהֳקֵסָא וְנִשְׁוִי לְגוּיָה³.

1. שו"ע שעד, ד. **אבל שלא נהג אבלותו** תוך שבעה, בין בשוגג בין במזיד – משלים אבלותו כל שלשים, חוץ מהקריעה, שאינו קורע אלא בתוך שבעה על שאר קרובים, ועל אביו ואמו קורע לעולם (שו"ע שצו, א; שמ, יח). ולא יברך ברכת "דיין האמת", כיון שמברכים ברכה זו רק ביום הפטירה או הקבורה, וכן ביום שמועה, אך טוב שיברכה בלי שם ומלכות.
2. שו"ע שם, ח. ובעניין הקריעה עליו וברכת "דיין האמת" ראה לקמן פרק ד אות א. ועי' חזו"ע ח"א עמ' קכג בהערה, שהביא מחלוקת אחרונים אם מונים שלושים יום מעת לעת, ומסקנתו להקל, שמתאבלים רק אם עברו **מעת לעת**, שהלכה כדברי המקל באבלות.
תינוק שנולד פג והוכנס לאינקובטור, מונים שלושים יום ללידתו מיום הוצאתו ממכשיר זה, אפילו עברו כבר מתחילת ההריון תשעה חודשים. כ"כ שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קמג, שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' צו אות ה, שו"ת משנה הלכות מה"ת חט"י סי' קיח וחזו"ע ח"א עמ' תקמה.
3. ילקו"י יד, יב, נטעי גבריאל ח"א קכו, יד, ולכאורה גם לא אומרים עליו קדיש, אך מתעסקים בקבורתו לקוברו בקבר ישראל.

ב. מִי חֵיב בְּאֲבָלוֹת

קָטָן פְּטוּר מִלְּהִתְאָבֵל, אֶפְלוּ הַגֵּיעַ לְגִיל חֲנוּךְ, פִּינּוֹן שֶׁחֵיב אֲבָלוֹת הוּא דִּנְקָא בְּגִדּוֹל⁴. אָף עַל פִּי כּוֹן, קוֹרְעִים אֶת בְּגִדָיו (ראה לקמן פרק ד אות א), וּמְחַנְכִים אוֹתוֹ לֹמֵר קִדִּישׁ עַל אָב וְאִם (ראה לקמן פרק ח אות א).

בֵּן אוֹ בַת מְאֻמָּצִים, אֵינָם חֵיבִים מִן הַדִּין לְהִתְאָבֵל עַל הוֹרֵיהֶם הַמְאֻמָּצִים, אוֹלָם, מִצַּד הַפֶּרֶת הַטּוֹב, טוֹב וְרְאוּי שֶׁיִּתְאָבְלוּ עֲלֵיהֶם (ועי' הערה)⁵.

4. שו"ע שצו, ג, ועי' שו"ת יביע אומר ח"ז חיו"ד סי' כט. **קטן שהגדיל**, דהיינו שנעשה בר מצוה תוך ימי השבעה על אחד משבעת קרוביו, אינו צריך להתאבל עליהם שבעה ושלושים, כ"כ: שו"ע שצו, ג, ט"ז שם ס"ק ב, חכ"א קסח, ו, ערוה"ש שם, ה ועיקרי הד"ט חיו"ד סי' לו אות מח. ויש שכתבו שצריך להשלים את ימי השבעה הנותרים, ראה שו"ת יד אליהו סי' צג וספר חדרי דעה סי' שצו. ונחלקו עוד אם צריך לנהוג דיני י"ב חודש על אביו או אמו משום כבודם, עי' פת"ש שם ס"ק ד שהביא מהחכ"א שם שצריך לנהוג מנהגי י"ב חודש, וכ"פ ערוה"ש שם ועוד אחרונים, אולם מפשט לשון השו"ע מבואר שאין צריך להתאבל כלל, והמקל יש לו ע"מ שיסמוך.

5. חזו"ע ח"א עמ' תקנא. וכתב שמצוה על הבן לומר **קדיש** לעילוי נשמתם, שהרי חייב בכבודם גם לאחר פטירתם. וכתב בהערה שם עמ' תקנב, **שיקרעו בגדיהם** כשאר אבלים, ואין בזה משום כל תשחית, וגם יברכו ברכת "**דיין האמת**" בשם ומלכות, דלא גרע משאר שמועות רעות. והוסיף, שהאבל המאומץ חייב בהנחת **תפילין** ביום הראשון לאבלות, וכאשר אין מנחמים - אין לו להיבטל **מלימוד תורה**.

ולעניין **גר או גיורת** שנתגיירו עם הוריהם, עי' חזו"ע ח"ב עמ' קיט, שאף שפטורים מן הדין מלהתאבל עליהם, וכמבואר בשו"ע שעד, ה, רשאים הם להחמיר על עצמם להתאבל, אולם הגר לא יתבטל מלימוד תורה ומהנחת תפילין, כפי שהתבאר בסמוך לגבי בן מאומץ.

פרק ג

דיני האונן

א. האונן ודיניו

מי שמת לו אחד משבעה קרובים¹ – משעת הפטירה ועד הקבורה נקרא **אונן**² (לשון צערו ועצבו), ופטור מכל מצוות עשה³, ולאחר הקבורה מגדר **אבל**, וחיב בכל המצוות, מלבד מצוות תפילין ביום הראשון לאבלות (וראה להלן עמ' 40).

יש להעיר שהאנינות חלה על כל האבלים⁴, גם על אלה שאינם עוסקים בפעל בסדורי הלוייה והקבורה, והיא נמשכת גם לאחר שהנפטר נמסר לחברה קדישא, עד הקבורה⁵.

1. ראה לעיל פרק ב אות א.
 2. מן התורה אנינות נוהגת רק ביום הפטירה עד הלילה, ומשמעותה איסור אכילת קדשים ומעשר שני, אולם מדרבנן נוהגת עד הקבורה.
 3. שו"ע יו"ד שמא, א, ובדומה לכך גם באו"ח עא, א. והטעם שפטור האונן מן המצוות: **א.** מפני כבודו של מת, להראות שהוא מצטער עליו ואינו מסיח דעתו ממנו. **ב.** כדי שיוכל לטפל בצורכי הקבורה.
יש להדגיש שהאונן פטור רק ממצוות עשה (דאו' או דרבנן), אבל **במצוות לא תעשה חייב**, ראה פת"ש שמא ס"ק ז וביה"ל שם ד"ה מי שמת.
 4. מלבד **הקטן** שאינו נעשה אונן, ויש לו להתפלל, לברך ולקיים שאר מצוות מדין חינוך (חזו"ע ח"א עמ' קכה).
 5. ראה שו"ע יו"ד שם, ג, פת"ש ס"ק כא בשם שו"ת נודע ביהודה תניינא ח"ד סי' ריא. ויש חולקים, ראה משנ"ב עא ס"ק ד שפסק כמותם, וכן פסק בשו"ע המקוצר עיני יצחק יו"ד ח"ב קעח, ה. אמנם, למעשה, **המנהג הרווח** כדעת הנו"ב (המובא בפת"ש שם), שהקרובים המלווים את הנפטר לקבורה, אינם מתחילים אבלותם קודם הקבורה, וכ"פ ערוה"ש שמא, כ"כ, הגרש"א בספר הליכות שלמה ח"א סי' ט במילואים ושו"ת יביע אומר ח"ו חו"ד סי' לז. **ואם אינם משתתפים בלוייה** – לא חלה עליהם אנינות, וצריכים להתחיל מיד במנהגי האבלות של השבעה, כ"כ בנחמו עמי ט, ג בשם הגרש"א.
- כאשר **המת נמצא במקום רחוק והקבורה מתעכבת** מספר ימים, לא חל על הקרובים דין אנינות, וצריכים לנהוג דיני אבלות שבצינעא בלבד. ורק כאשר עוסקים בסידור הלוייה והקבורה, וכן כאשר מגיע הנפטר למקומם, חלה עליהם אנינות, כ"כ הפני ברוך הל' אנינות, נח בשם גדולי הוראה.

האונן אינו מְבָרָךְ,⁶ אינו קורא קריאת שְׁמַע⁷ ומתפַּלֵּל,⁸ ואינו מתעַטֵף בטלית⁹ ומניח תפלין¹⁰, ואף אם רוצה להחמיר על עצמו ולקיים את המצוות – אינו רשאי¹¹.

כְּכֵלָל, הדינים השׂיִכִּים בְּאֵיבֵל חָלִים על האונן, וְלִכְּן אָסוּר הוּא בְּרִחִיצָה, תְּסַפֵּרֶת, מְלֵאכָה¹², תְּלִמּוּד תּוֹרָה וכו', וְאֵף אִינוּ רְשָׁאֵי לְהַחֲלוֹף בְּגָדָיו בְּבָגְדִים מְכַבָּסִים¹³; אוּלַם מִתָּר לוֹ לְנַעַל מְנַעְלֵי

6. מלבד ברכת "דיין האמת" וברכת "המפיל" שמברך (וראה בהערה הבאה).
7. כתב בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' צא, כה, ט שאם הקבורה למחר – קודם שהולך לישון בלילה, צריך לקרוא **קריאת שמע שעל המיטה** ולברך ברכת "המפיל", ובחזו"ע ח"א עמ' קיט בהערה הביא פוסקים נוספים שכתבו כן, וכתב שניתן לסמוך עליהם למעשה ולברך. וזה דלא כילקו"ז ז, נה שכתב ששב ואל תעשה עדיף, ולא יקרא ויברך, והוסיף שאם מסר המת לחברה קדישא, ורוצה להחמיר על עצמו – אין מוחין בידו.
8. אולם רשאי לומר **קדיש** בלוויה או כשהולך לבית הכנסת בשבת ויום טוב (משנ"ב עא ס"ק ז וש"פ).
- אם היה מתפלל **תפילת עמידה** או שהיה מברך **ברכת המזון**, ובאמצע **נודע לו שמת לו מת** שחייב להתאבל עליו, כיון שהתחיל בהיתר, יסיים התפילה או ברכת המזון ואח"כ תחול עליו האנינות, כ"כ בחזו"ע ח"א עמ' קל, ודלא כחולקים הסוברים שצריך לסיים רק אותה ברכה שבה נמצא, ולא ימשיך לברך או להתפלל, עיי"ש.
9. אולם, **טלית קטן רשאי ללבוש**, כ"כ בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' צא, כה, ג, והובא להלכה בילקו"ז ז, מד, והוסיף שלא יברך עליו, ופשוט.
10. כתב בחזו"ע ח"א עמ' קלו שהאונן אינו **מצטרף למניין**, אולם אם נמסר המת לחברה קדישא – מצטרף.
11. שו"ע שם. וע"ע שו"ע או"ח עא, א ומשנ"ב שם ס"ק ז, שלכאורה השו"ע סותר עצמו. ובכה"ח שם ס"ק ז כתב עפ"י כמה אחרונים שאין סתירה בדברי מרן, ובסתם פסק בשני המקומות שאין למחות בנוהגים להתפלל, לקרוא ק"ש ולברך כשיש חבורה המתפלת במת.
12. ע"י לקמן פרק ז אות ב ובהערה 10 כיצד ינהג בעל עסק.
13. רמ"א שמא, ה, גשר החיים עמ' קסה'קסו, ילקו"ז ז, לד. וכתב בילקו"י שם **שקודם שיודיעו לאונן על הפטירה, יאמרו לו שמצב החולה מסוכן**, ועדיף שיסתפר, יתרחץ ויחליף את בגדיו, שמאחר שעדיין לא נודע לו מהפטירה, אינו נחשב אונן, ומותרים לו כל אלה. ובדומה לזה פסק בחזו"ע ח"א עמ' קנט בהערה. וע"י לעיל פרק א אות א.
- ומנהג ה**תימנים** כרמב"ם הל' אבל פ"א ה"ב, שאין האונן אסור בדברים שהאבל אסור בהם (שו"ע המקוצר עיני יצחק שם, ו), ולכן למנהגם מותר להסתפר, להתקלח וכיוצא, קודם הקבורה. וע"ע ערוה"ש שמא, כד"כ שכתב שדעת השו"ע כרמב"ם.

עור¹⁴, וְאִף רִשְׁאֵי לְצִאֵת מִפֶּתַח בֵּיתוֹ¹⁵, כְּדֵי שְׂיֻכַּל לְטָרַח בְּסָדוֹר הַלְוָה וְהַקְבוּרָה.

הַאֲוִנֵּן אֵינּוּ יוֹשֵׁב עַל גְּבֵי כֶּסֶף וְכִיּוֹצֵא בְּזָה, אֶלָּא יוֹשֵׁב עַל הָאָרֶץ כְּדָרְךָ שְׂיֻשֵׁב בְּיָמֵי הַשְּׁבָעָה. אוֹלָם, כְּאֲשֶׁר מְטַפֵּל בְּעֵנֵינִי הַקְבוּרָה וְהַלְוָה, מִתֵּר לוֹ לִישֵׁב עַל כֶּסֶף, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבוֹא לְהִמָּנַע מִטְּפוֹל בְּקִבּוּרַת הַמֵּת וּבַלְוָה (ועי' הערה)¹⁶.

הַאֲוִנֵּן רִשְׁאֵי לְאָכַל וּלְשִׁתּוֹת, אוֹלָם אָסוּר בְּאֲכִילַת בֶּשֶׂר וּשְׁתִּית יִין¹⁷, וַיֵּשׁ מִי שֶׁכָּתַב שְׂאִין רָאוּי שְׂיֵאכַל מִיָּנִי מִמִּתְקִים¹⁸. בְּכָל אִפְּן, אֵינּוּ מְבַרֵּךְ לִפְנֵי וְאַחֲרֵי אֲכִילָתוֹ¹⁹.

ב. אֲנִינּוֹת בְּשִׁבְתָּ וּבְמוֹצָאֵי שִׁבְתָּ

מִי שֶׁקְּרָבּוּ וּנְפִטֵר בְּשִׁבְתָּ אוֹ בְּיוֹם שְׂשֵׁי וְטָרַם נִקְבֵּר²⁰, אֵינּוּ נוֹהֵג דִּינֵי אֲנִינּוֹת בְּשִׁבְתָּ, וְחֻיֵב בְּכָל הַמְצֻוֹת, וּמִתֵּר בְּאֲכִילַת בֶּשֶׂר וּשְׁתִּית יִין, וּמְבַרֵּךְ עַל אֲכִילָתוֹ תַּחֲלָה וְסוֹף, וּמְקַדֵּשׁ בְּלִילָה וּבְיוֹם, וְרִשְׁאֵי

14. שו"ע שם, ה.

15. רמ"א שם וש"פ.

16. שו"ע שם וילקו"י ז, לו. ובנחמו עמי ט, יב בשם מחצית השקל או"ח תקנב אות ח פסק שדווקא בשעת אכילה צריך האונן לישב ע"ג קרקע, אבל בשאר הזמן רשאי לישב על כיסא (עד הקבורה). ורוב העולם אין נוהגים בזה, ויושבים על גבי הכסא בכל זמן האנינות, ועי' שו"ת דברי מלכיאל ח"ב סי' צב ושו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' ד שתמהו על זה, ולא מצאו טעם למנהגם. ועי' בספר דברי סופרים ח"א עמ' קיא-קייב שהאריך לבאר הטעם בזה.

17. שו"ע שם. וכתב בילקו"י ז, ז שאף בשר עוף בכלל האיסור, ובסעי' י כתב שהוא הדין תבשיל בשרי (שאינו בו בשר) שאסור לאונן לאוכלו, ובחזו"ע ח"א עמ' קנ בהערה כתב שאף שמצד הדין העיקר להקל בתבשיל בשרי, וכדעת הרבה אחרונים, מכל מקום טוב להחמיר.

18. ערוה"ש שמא, ט. ועי' חזו"ע ח"א עמ' קמט בהערה שכתב שהאונן אינו צריך להימנע מלאכול מאכלים שאינם הכרחיים כדי שישבע, מחשש שנהנה מהעוה"ז בלי ברכה, ודלא כגשר החיים.

19. ואפילו ברכת המזון לא יברך, אולם ליטול ידיו חייב, ולא יברך על הנטילה, פת"ש שם ס"ק ד. וכפשוט שה"ה לנטילת ידיים שלאחר הקימה בבוקר, שחייב ליטול ולא יברך.

20. אין נכון להודיע בשבת על הפטירה (גם לקרובי המשפחה), אלא אם יש בזה צורך מיידי, וכגון שהלוויה יוצאת מיד בצאת השבת (הגרי"א נבנצל בספרו ירושלים במועדיה הל' בין המצרים, קונטרס חיי נפש עמ' רפו).

לִילָךְ לְבֵית הַכְּנֶסֶת לְהִתְפַּלֵּל וְלֹאמַר קְדִישׁ, אוֹלָם מְנַהֲגֵי הָאֲבֹלוֹת הַנוֹהֲגִים בְּשַׁבָּת (ראה לקמן עמ' 55-52), נוֹהֲגִים גַּם בּוֹ²¹.

בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, יֵשׁ אוֹמְרִים²² שְׁצָרִיךְ לְהַקְדִּים לְהִתְפַּלֵּל עֲרֵבִית מִבְּעוֹד יוֹם הַחַל מִפְּלֶג הַמְּנַחָה (דהיינו, שעה ורבע קודם הלילה), קִדְּם שְׁחֵלָה הָאֲנִינוֹת, וְגַם יִבְדִּיל עַל הַכּוֹס אַחַר הַתְּפִלָּה, וְלֹא יִבְרַךְ עַל הַבְּשָׂמִים וְהַנֶּהָר, שֶׁהָרִי טָרַם יִצָּאָה שַׁבָּת. וַיֵּשׁ אוֹמְרִים²³ שְׁלֹא יִתְפַּלֵּל עֲרֵבִית וְלֹא יִבְדִּיל מִבְּעוֹד יוֹם, אֶלֶּא יִתְפַּלֵּל וְיִבְדִּיל לְאַחַר הַקְּבוּרָה (ועי' הערה)²⁴.

בְּכָל אִפֹּן מִתֵּר לְאוֹנָן לְאָכַל וְלִשְׁתּוֹת בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת בְּלֹא הַבְּדֵלָה²⁵, וְכֵן לַעֲשׂוֹת מְלֶאכָה, וְטוֹב שְׂיֵאמַר קִדְּם שְׁעוֹשֶׂה מְלֶאכָה: **"בְּרוּךְ הַמְּבַדִּיל בֵּין קִדְּשׁ לְחַל"**²⁶.

וַיֵּשׁ עוֹד לְהַעִיר, שְׁכָּל הַדִּינִים הָאֲמוּרִים לְגַבֵּי אֲנִינוֹת בְּשַׁבָּת שְׂיִכִּים גַּם בְּיוֹם טוֹב (כיון שכיום לא נוהגים בארץ לקבור ביום טוב)²⁷.

כאשר הפטירה הייתה **סמוך לכניסת השבת**, ואפשר לקבורו רק במוצאי שבת, נחשב כמי שאין מוטל עליו לקבורו, וחייב בתפילת מנחה של ערב שבת, כ"כ בחזו"ע ח"א עמ' קסג בשם כמה אחרונים.

21. שו"ע שמא, א.
22. ט"ז או"ח עא ס"ק ד ועוד אחרונים, וכ"פ בחזו"ע ח"א עמ' קסז.
23. משנ"ב שם ס"ק י וגשר החיים עמ' קסט, ועיי"ש שתמה על הנוהגים להתפלל ולהבדיל בתוך השבת. **ונראה שמנהג רוב העולם כדעה זו.**
24. את תפילת ערבית יתפלל רק אם נקבר **במוצ"ש**, אבל אם נקבר **ביום ראשון** - לא חלה עליו החובה להתפלל ערבית, וממילא לא משלימה. אולם, בהבדלה חייב, כיון שחיובה עד סוף יום שלישי, ויבדיל בלא נר ובשמים (שו"ע שמא, ב וש"ך ס"ק יב).
25. שו"ע שמא, ב. אם **שמע האונן את ההבדלה במוצאי שבת**, והתכוון לצאת ידי חובה, והמברך גם כיון להוציאו - יצא ידי חובתו, ואחר הקבורה אינו צריך לחזור ולהבדיל. והוא הדין אם הבדיל בעצמו בטעות (גשר החיים עמ' קסט, חזו"ע ח"א עמ' קעג).
26. שש"כ סד, כו, ועיי"ש הערה קל.
27. שו"ע י"ד שם, א, ובאו"ח שם, ב. ובמקום שקוברים ביו"ט חלים כל דיני אנינות.

ג. השלמת תפלות וברכות לאחר האנינות

האנינות נפסקת לאחר הקבורה, ומכאן ואילך חייב האבל בכל המצוות, וצריך להשלים את התפלות שהחסיר, כפי שנבאר.

ככלל, אם היה אוגן קדם זמן התפלה, ועבר זמנה – אין לאותה תפלה תשלומים; ואם חל חיוב התפלה קדם שנהיה אוגן – ישנה חובת תשלומים לאותה תפלה. לכן, אם נפטר קרובו בליילה ונקבר אחר הצהריים – אין תשלומים במנחה לתפלת שחרית שהחסיר, אולם אם נפטר בבקר ונקבר אחר הצהריים – יתפלל תשלומים של שחרית במנחה²⁸.

תפלה שטרם עבר זמן חיובה, אף אם היה אוגן מתחלת זמן אותה תפלה, חייב להתפלל אותה. לכן, אם נפטר קרובו אחר הצהריים ונקבר בליילה, צריך להתפלל תפלת ערבית במהלך הלילה²⁹.

אוגן שאכל, ולאחר הקבורה עדין לא נתעבל המזון במעי, נחלקו האחרונים האם יברך, וכיון שלא יצא הדבר מכלל מחלקת – ספק ברכות להקל ולא יברך; והוא הדין לברכת "אשר יצר" שלא יברך לאחר הקבורה, אם התפנה בהיותו אוגן³⁰.

28. ראה שו"ע שמא, ב, דרך החיים הל' אונן סעי' ג, משנ"ב עא ס"ק ד, וכ"ד רוב האחרונים. ויש חולקים בכה"ג שהיה לו זמן חיוב ואח"כ נהיה אונן, שאין גם לזה תשלומים, ולכן כתבו כמה אחרונים שטוב להתפלל תשלומים בתנאי נדבה. ולעניין ברכות השחר, עיי' מג"א עא ס"ק א שכתב שלא יברך לאחר הקבורה, וכ"כ הרבה אחרונים (דהיינו, לאחר ארבע שעות). ועיי' משנ"ב שם שכתב לחשוש למג"א, אולם חילק אם האנינות חלה קודם הבוקר או לאחר הבוקר, שאם חלה קודם הבוקר – לא יברך אם עברו ארבע שעות, ואם חלה במהלך הבוקר – יברך לאחר הקבורה, גם לאחר ארבע שעות (עד חצות, והמברך כל היום יש לו ע"מ שיסמוך, ראה משנ"ב נב ס"ק י וביה"ל שם ד"ה כל). והוסיף, שגם למג"א ברכות התורה והברכות "שלא עשני גוי", "שלא עשני עבד" ו"שלא עשני אישה" – יברך לאחר הקבורה. וע"ע חזו"ע ח"א עמ' קלח שהאריך לדון בזה, ומסקנתו שצריך לברך ברכות השחר לאחר הקבורה במשך כל היום.

29. שו"ע שם.

30. כ"כ בשו"ת יביע אומר ח"ג חאו"ח סי' כז אות ד ובחזו"ע ח"א עמ' קנא, וכתב שם בסוף ההערה שנכון שיאכל כזית ויברך אחריו ברכה אחרונה, כיון שדעת המחייבים לברך מסתברת יותר. וע"ע ביה"ל עא ד"ה מי שמת בשם דרך החיים שכתב שצריך לברך.

דיני הקריעה

הקריעה הפיזית של הבגד, מסמלת את הקריעה הנפשית שעוברים האבלים. הקריעה מאפשרת לאבלים לפרק את צערם באופן מעשי. יש שהסבירו, שמטרת הקריעה היא לעזור את הצער, ויש שהסבירו שהיא באה להסיח דעתו של האבל, שיחשב על הפסד בגדו.²

א. מדיני הקריעה

מן הדין היה לקרע בשעת יציאת הנשמה או כשנודע דבר הפטירה, אולם נהגו ברב קהלות ישראל לדחות את הקריעה.³ מנהג הספרדים ועדות המזרח לקרע לאחר הלונה בבית הקברות או בבית בו יושבים שבועה, קדם סעדת ההבראה,⁴ ומנהג האשכנזים לקרע קדם הלונה.⁵ התימנים נוהגים לקרע כעקר הדין, בזמן יציאת הנשמה או כשנודע דבר הפטירה.⁶

1. שו"ת בית יהודה חיו"ד סי' כו.
2. שו"ת הלכות קטנות סי' קטז. מלבד על הקרובים, קורעים כולם על תלמידי חכמים גדולי הדור, וכן קורע אדם על רבו המובהק, וראה בזה שו"ע שמ, דח ונו"כ.
3. שו"ע שמ, ה. ועי' בספר ברכת ה' ח"ד פ"ב סעי' פא שכתב שהטעם שהקריעה מעיקר הדין צריכה להיות בסמוך ליציאת הנשמה הוא משום זריזים מקדימים למצוות, וכן משום שיש צער גדול יותר בשעת המיתה - וחייב הקריעה הוא כדי שתהיה עוגמת נפש וצער על הנפטר.
4. נהר מצרים הל' אבלות אות ז, יפה ללב חיו"ד שמ אות א, שו"ת משפטי עוזיאל מה"ת חיו"ד סי' קז, חזו"ע ח"א עמ' רכו.
5. הרמ"א שם, א כתב שנוהגים לקרוע לכתחילה קודם שיסתום פני המת. וכתב בגשר החיים עמ' נו וקט, שהמנהג לקרוע קודם שמוציאים את המת מהבית. והיום המנהג בדרך כלל לקרוע בתחילת הלוויה, וכפי שכתבנו למעלה.
6. שו"ע המקוצר עיני יצחק יו"ד ח"ב קעז, א. ועי' בספר נהגו העם עמ' קפב אות ו שכן נהגו במרוקו, ובספר עלי הדס כג, ט שכך נהגו בתוניס. וראה בספר ברכת ה' שם שכתב שאף שהמנהג לקרוע לאחר הקבורה, נכון יותר לקרוע בשעת המיתה, ולכל הפחות קודם סתימת הגולל.

חלק ב

בְּרָכוֹת,
תְּפִלוֹת
וְלַמּוֹד
בְּבֵית הָעֶלְמִין

פָּרָק א

בְּרִכַּת דֵּין הָאֱמֶת וְצִדוּק הַדֵּין

א. בְּרִכַּת דֵּין הָאֱמֶת

יש נוהגים לומר קודם הברכה את הפסוק (איוב א, כא):

יִי נָתַן וַיִּי לָקַח יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ.

קודם הקריעה יברך ברכת "דיין האמת":

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם דֵּין הָאֱמֶת.

ב. צִדוּק הַדֵּין

נוהגים לומר "צידוק הדין" מיד לאחר הפטירה או סמוך לקבורה:

נִסַּח הָאֲשַׁכְּנָזִים

בְּרוּךְ דֵּין הָאֱמֶת. יִי נָתַן וַיִּי לָקַח, יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ. הַצּוֹר תָּמִים
פָּעְלוּ כִּי כָל דְרָכָיו מְשֻׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאִין עוֹל צְדִיק וַיִּשֶׁר הוּא.
וְהָלַךְ לְפָנָיִךְ צְדָקָה כְּבוֹד יְיָ יֶאֱסָפָה. לֵךְ בְּשָׁלוֹם וְתַנּוּחַ וְתַעֲמֹד
לְגוֹרְלֶךָ לְקֹץ הַיָּמִין.

נִסַּח הַסְּפָרָדִים וְעֵדוֹת הַמְזָרְח

צְדִיק אַתָּה יְהוָה וַיִּשֶׁר מְשֻׁפָּטֶיךָ. צְדִיק יְהוָה בְּכָל דְרָכָיו וְחָסִיד
בְּכָל מַעֲשָׂיו. צְדָקָתְךָ צְדֵק לְעוֹלָם וְתוֹרַתְךָ אֱמֶת. מְשֻׁפָּטֵי יְהוָה
אֱמֶת צְדָקוֹ יַחְדוּ. בְּאִשֶׁר דָּבַר מֶלֶךְ שְׁלֹטוֹן, וּמִי יֹאמֵר לוֹ מִה תַעֲשֶׂה.
וְהוּא בְּאֶחָד וּמִי יִשְׁבִּיבֵנוּ, וּנְפִשׁוּ אוֹתָהּ וַיַּעַשׂ. הַצּוֹר תָּמִים פָּעְלוּ, כִּי
כָל דְרָכָיו מְשֻׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאִין עוֹל, צְדִיק וַיִּשֶׁר הוּא. דֵּין הָאֱמֶת
שׁוֹפֵט צְדָק וְאֱמֶת, בְּרוּךְ דֵּין הָאֱמֶת, כִּי כָל מְשֻׁפָּטֵי צְדָק וְאֱמֶת.

נֶטַח הַתִּימָנִים

לאחר שישתם הגולל, אומר הרב "צידוק הדין"
והציבור עונים אחריו (מובא בסוגריים):

צור ממעוננו, צדיק הוא וצדיק דינו (ועונים: צדיק הוא וצדיק דינו).

אל יחיד ומיוחד, אשר לא יקח שחד, צדק מלאה מינו (ועונים: צדיק
וכו').

דין אומר ועושה, אין מי יאמר לו מה תעשה, הן כל אלה ראתה
עינו (ועונים: צדיק וכו').

שופט בצדק דלים, ינחם אבלים והמת יזכה בדינו (ועונים: צדיק וכו').
הנה מקום הנה מלון, הנה מנוחה הנה נחלה. אשרי מי שיאמרו לו
בא צדקתו שלום בואה (ועונים: בא צדקתו שלום בואה).

מלאכי החסד, הממנים על שערי החסד, הם יצאו לקראתו
ויאמרו לו בא צדקתו שלום בואה (ועונים: בא וכו').

מלאכי החן, הממנים על שערי החן, הם יצאו לקראתו ויאמרו לו
בא צדקתו שלום בואה (ועונים: בא וכו').

מלאכי הרחמים, הממנים על שערי הרחמים, הם יצאו לקראתו
ויאמרו לו בא צדקתו שלום בואה (ועונים: בא וכו').

פָּרָק ב

בְּרָכָה עַל קִבְרֵי יִשְׂרָאֵל

אם לא ביקר בבית הקברות שלושים יום, או ביקר אך נוסף בו קבר -
יאמר בכניסתו, סמוך לקברים:

נִסַּח הָאֲשַׁכְּנָזִים

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין, וְזוֹ
אֶתְכֶם בְּדִין, וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין, וְהִמִּית אֶתְכֶם בְּדִין, וְיֹדֵעַ מִסְפָּר
כְּלַכְכֶם, וְהוּא עֲתִיד לְהַחְיֹתְכֶם וְלִקְיִים אֶתְכֶם בְּדִין, בְּרוּךְ אַתָּה יי
מִחַיַּה הַמֵּתִים.

נִסַּח הַסְּפָרְדִים וְעֵדוֹת הַמְּזֻרָח

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין, וְזוֹ
אֶתְכֶם בְּדִין, וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין, וְהַחְיָה אֶתְכֶם בְּדִין, וְאָסַף אֶתְכֶם
בְּדִין, וְיֹדֵעַ מִסְפָּר כְּלַכְכֶם, וְעֲתִיד לְהַחְיֹתְכֶם וְלִהְיוֹתְכֶם בְּדִין לְחַיֵּי
הָעוֹלָם הַבָּא, בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מִחַיַּה הַמֵּתִים.

יְחִיו מִתִּידָה נְבִלְתֵי יְקוּמוּן הַקִּיצוֹ וְרִנְנוּ שְׂכָנֵי עָפָר כִּי טַל אוֹרֵת
טֶלֶה וְאַרְצָן רְפָאִים תַּפִּיל.

נִסַּח הַתִּימָנִים

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בְּדִין, וּבְרָא
אֶתְכֶם בְּדִין, וְכִלְכַּל אֶתְכֶם בְּדִין, וְהִמִּית אֶתְכֶם בְּדִין, וְאָסַף אֶתְכֶם
בְּדִין, וְיֹדֵעַ מִסְפָּר כְּלַכְכֶם בְּדִין, וְהוּא עֲתִיד לְהַחְיֹתְכֶם וְלִהְיוֹתְכֶם
בְּדִין, בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מִחַיַּה הַמֵּתִים.

יְחִיו מִתִּידָה נְבִלְתֵי יְקוּמוּן הַקִּיצוֹ וְרִנְנוּ שְׂכָנֵי עָפָר כִּי טַל אוֹרֵת
טֶלֶה וְאַרְצָן רְפָאִים תַּפִּיל.

[ונכון לומר לאחר הברכה את תפילת בית העלמין המובאת בסידורים].

יש המוסיפים "אתה גיבור" וכו' מיד לאחר הברכה,
ויש האומרים כן כשיוצאים מבית הקברות,
ויש שאינם נוהגים לומר כן כלל:

אַתָּה גִבּוֹר לְעוֹלָם יְיָ, מַחֲיֵה מֵתִים אֶתָּה רַב לְהוֹשִׁיעַ. מְכַלְכֵּל
חַיִּים בְּחֶסֶד, מַחֲיֵה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים, סוֹמֵךְ נוֹפְלִים, וְרוֹפֵא
חוֹלִים, וּמַתִּיר אֲסוּרִים, וּמְקַיֵּם אַמוּנָתוֹ לִישְׁנֵי עֶפֶר. מִי כְמוֹךָ בְּעַל
גְּבוּרוֹת וּמִי דוֹמָה לָךְ, מְלֶךְ מַמְיֵת וּמַחֲיֵה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה. וְנֶאֱמַן
אַתָּה לְהַחְיֹת מֵתִים.

יניח יד שמאלו על הקבר ויאמר
(ויש הנוהגים לומר כן כשנפרדים מהקבר, ויש שאין אומרים כן כלל):

וְנִחַךְ יְיָ תָמִיד וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נַפְשֶׁךָ וְעֲצַמְתֶּיךָ יַחְלִיץ וְהָיִיתָ
כְּגֹן רְוָה וּכְמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכָּזְבוּ מִיָּמָיו. תִּשְׁכַּב בְּשָׁלוֹם וְתִישָׁן
בְּשָׁלוֹם עַד בּוֹא מְנַחֵם מְשֻׁמֵּעַ שְׁלוֹם.

סדר האזכרה בבית העלמין בסיום השבעה, השלשים, השנים עשר חדש ויום השנה (יארצייט)

הקדמה

כאשר באים לפקד את הקבר, נוהגים ללמד ולהתפלל לעלוי נשמת הנפטר. ישנם מנהגים שונים בסדר ובגשח התפלות והלמוד בבית העלמין, אולם הצד השונה שבהם הוא אמירת קטעי תהלים ולמוד משנה, שהם עקר עלוי הנשמה.

"אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון לבו לשמים". ישנם סדרי למוד ותפלה המאריכים מאד, וצריך לשקל בכבד ראש עד כמה נתן להאריך בהם, שלא להטריח את הצבור יותר מדי.

הבאנו כאן את המנהגים המרכזיים הנהוגים בעם ישראל, ואף שאפשר למצא ספרים וסדורים שהאריכו יותר, כתבנו את הסדר הנהוג למעשה ברוב המקומות.

מפתח העניינים

כללי המפתח (דוגמאות):

ד ב = פרק ד אות ב

ז ג ב = פרק ז סימן ג אות ב

ח ד א, ב = פרק ח סימן ד אותיות א ו-ב

ה (13) = פרק ה הערה 13

ג ב (15) = פרק ג אות ב והערה 15

ד"נ א ג = "דינים נוספים" פרק א אות ג

נספ' ב ד = נספחים פרק ב אות ד

טלית קטן..... ג (9)

יציאה מביתו..... ג א

ישיבה על כיסא..... ג א (16)

כשהקבורה מתעכבת הרבה..... ג (5)
כשלא ישתתף בלוויה,

האם נחשב אונו..... ג (5)

לאחר שנמסר לחברה קדישא..... ג א (5)
נודעה לו הפטירה באמצע ברכה/

תפילה..... ג (8)

נעילת מנעלי עור..... ג א

על מי חלה אנינות..... ג א

פטור ממצוות..... ג א (3)

צירופו למניין..... ג (10)

קדיש על ידו..... ג (8)
קודם שנודע לו על הפטירה

..... א א; ג (13)

קטן..... ג (4)

ק"ש על המיטה..... ג (7)

אזכרה

ביום השנה – ראה **יום השנה**

בסיום השבעה – ראה **שבעה**, סיום

השבעה

בסיום השלושים – ראה **שלושים**, סיום

השלושים

בסיום השנים עשר חודש – ראה **שנים**

א

אבלות

אבל שלא נהג אבלות..... ב (1)

בן/בת מאומצים..... ב ב (5)

בקטן..... ב ב

גר/גירת..... ב (5)

מתי מתחילה..... ו א

על נשוי לגויה..... ב א

על שבעה קרובים..... ב א

על תינוק..... ב א (2)

אונו/אנינות

אכילה ומלאכה קודם הבדלה..... ג ב

אכילת בשר ושתית יין..... ג א (17)

אכילת ממתקים..... ג א

בחוה"מ..... ד"נ א (2)

ביו"ט..... ג ב (27)

בשבת..... ג ב

ברכה על מאכל..... ג א

האם חלים על האונן דיני אבלות..... ג א (13)

האם רשאי להחמיר בקיום המצוות

..... ג א (11)

הבדלה וערבית מבעוד יום..... ג ב

השלמת תפילות וברכות לאחר

האנינות..... ג א

השבעה

- בסיום השלושים - ראה **שלושים**, סיום השלושים
- ביום השנה - ראה **יום השנה**
- זמנים שלא עולים ט
- לקבר אישה ראשונה ט (25)
- לקבר בעל ראשון ט (25)
- נידה ה ה (43)

ברכות

- אשר יצר אתכם בדין - ראה **אשר יצר אתכם בדין**
- ברכת הלבנה ו
- ברכת כהנים - ראה **נשיאת כפיים**
- דיין האמת ד א (17)
- זימון וברכת המזון בבית האבל... ו ג (16)
- שהחיינו ז (139); ד"נ ב ז

ג

גוסס

- בכיה בקול רם לידו..... א (14)
- יציאת אבר מחוץ למיטה א (16)
- נגיעה בו א ג
- פתיחת חלונות א ג
- תפילות שאומר הנוטה למות..... א (8)
- תפילות שאומרים הסובבים אותו... א ד

גיהוץ - ראה שבעה

גילוח - ראה שבעה; שלושים

ה

הבדלה - ראה שבעה, שבת בשבעה

הודעה על הפטירה

- בשבת..... ג (20)

הזכרת נשמות

- אמירת "זכור" ביחיד..... ד"נ ג ב
- בימות החול..... ד"נ ג א
- במועדים..... ד"נ ג ב
- בשבתות..... ד"נ ג א
- "זכור" בשנה ראשונה..... ד"נ ג ב
- יציאה מביה"כ ב"ז "זכור"..... ד"נ ג ב (10)

עשר חודש, סיום שנים עשר חודש

- בשנה מעוברת (בשנה הראשונה) ... ז ג ו

איפור - ראה שבעה; שלושים

אל מלא רחמים

- בשבת לאחר ההפטרה..... ד"נ ג א
- דיוק בנוסח..... ד"נ ג (2)
- מתי אין אומרים..... ד"נ ג א

אשר יצר אתכם בדין

- אונן, האם יברך ומתי..... ה ה (37)
- אם ביקר בבית קברות אחר
- בתוך ל' יום..... ה ה (35)
- אם לא ברך כשנכנס..... ה ה
- אם נוסף שם קבר בתוך ל' יום
- מביקורו הקודם..... ה ה
- בשבת וי"ט..... ה (33)
- האם אומרים "אתה גיבור" ומתי... ה (34)
- האם צריך לברך דווקא
- סמוך לקברות..... ה ה (33)
- האם צריך לראות הקבר
- שנוסף בתוך ל'..... ה (36)
- כל כמה זמן ניתן לברך..... ה ה

ב

בית האבל

- דברי תורה..... ז א ז; ו
- היכן ראוי לשבת שבעה..... ו ב
- כיסוי המראות והתמונות..... ו ב
- נר נשמה..... ו ב
- תפילה - ראה **תפילה**

בית הקברות

- אכילה ושתייה..... ה ה
- דריכה על מצבות..... ה ה
- הנחת אבן על הקבר..... ה ד
- טלית קטן ותפילין..... ה ה (41)
- נטילת ידיים - ראה **נטילת ידיים**
- עישון..... ה ה

עלייה לקבר

- אישה בהריון..... ה ה (42)
- בסיום השבעה - ראה **שבעה**, סיום